

УДК 94(477.63) "1810/1850"

Кибальна М.М.

РОДИННИЙ СВІТ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОГО ДВОРЯНСТВА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЕГО- ДОКУМЕНТІВ

Стаття присвячена висвітленню родинного життя катеринославського дворянства першої половини ХІХ століття за матеріалами его-документів, зокрема листування.

Ключові слова: дворянство, его-документи, родинне життя.

Статья посвящена освещению жизни екатеринославского дворянства первой половины ХІХ века по материалам его-документов, в частности переписки.

Ключевые слова: дворянство, эго-документы, семейная жизнь.

The article is devoted to family life of katerinoslav's nobility in the first part of ХІХ century. A special kind of sources has been used in the article, such as correspondence, which supply rich information.

Keywords: nobility, ego-documents, family life.

В сучасній вітчизняній історичній літературі теза щодо антропологізації історії є досить поширеною, головним чином через те, що дозволяє залучити до об'єкту пізнання пересічну людину різних епох та суспільних верств. Наслідком такої антропологізації можна вважати все більш виражений інтерес до соціокультурних аспектів функціонування суспільства загалом, і конкретного індивіда в ньому, зокрема.

Бажання історика зрозуміти людину минулого призвело до появи нових напрямків історичного пізнання, як наприклад, історії повсякдення, історії приватного та сімейного життя, які реалізуються в різних форматах дослідження [5; 7; 8; 9; 12].

Для позначення того, як людина певної історичної епохи сприймала світ в сучасній гуманітаристиці використовується поняття картини світу, яка розкриває спосіб бачення світу, те, чим людина керується в своїй поведінці, систему норм, положень, ідеалів та цінностей, що знаходять свій вплив в моделях поведінки, прийнятної чи неприйнятної для оточуючих, уявлення про світ загалом та місце в ньому людини.

Використання подібної позиції може виглядати достатньо виправданим щодо вивчення соціокультурних аспектів історії дворянства ХІХ століття. Спроба реалізації подібного підходу пов'язана з низкою проблем методологічного характеру, насамперед, викликаних тим, що структура картини світу не є наперед визначеною, а сам набір категорій, які описують цю картину, напевно, може визначатися лише емпіричним шляхом.

Одним з аспектів подібного дослідження може бути вивчення історії родинного життя українського дворянства першої половини ХІХ століття, при

цьому родинне життя в такому випадку розглядається вже не стільки з точки зору зовнішньої канви подій, а, насамперед, через систему пануючих у свідомості людини уявлень щодо себе, як члена родини, свого місця в системі родинних відносин та тих ролей, які їй належить виконувати.

Таке ускладнення дослідницького завдання потребує використання особливих видів джерел, якими можуть бути епістолярії, як одні з найбільш репрезентативних видів писемних джерел з історії приватного життя та історії родини.

Останнім часом активізація інтересу до вивчення окремих регіонів призвела до введення до наукового обігу декількох епістолярних комплексів дворянських родин Катеринославщини. Найбільший інтерес в цьому плані представляють видання епістолярної спадщини родини Нечаєвих кінця XIX – першої половини XX століття, за редакцією А.В. Бойка та листування Олени фон Шперберг, за редакцією С.В. Абросимової [6; 10].

Приватне листування має довгу традицію використання в якості джерела не тільки в історичній, а й літературознавчій, мистецтвознавчій галузях і стало предметом теоретичних рефлексій з цього приводу [1; 2; 3; 4].

Листування, що є матеріалізованою людською пам'яттю, складає невід'ємну частину духовної культури суспільства. Лист як комунікаційно-культурний феномен поєднує в собі два начебто полярні соціальні виміри: з одного боку, чітка регламентація форм і самого процесу письма відбивала жорсткі правила поведінки, з іншого ж це був той простір, де було можливим звільнення від подібних рамок, що робить його незамінним для дослідження особистісного аспекту суспільного життя. До того ж у процесі спілкування (листування) формується система ціннісних орієнтацій певної спільноти, формується її масова свідомість [4, с. 116].

Видання подібних комплексів, з одного боку, свідчить про зростання інтересу до можливостей використання епо-документів, зокрема листування у вивченні історії дворянства, з іншого боку формує дослідницький інтерес і необхідну джерельну базу до вивчення структур повсякденного життя та способів думання катеринославської еліти.

І хоча історіографічна традиція не відносить представників родин Нечаєвих та Шпербергів до ряду видатних, виключних постатей в історії нашого краю, публікації згаданих комплексів дозволяють розглядати їх як знакових репрезентантів катеринославської еліти. Так, один з представників родини Нечаєвих Гліб Васильович був предводителем повітового дворянства 1849-1860 рр., певний час виконував обов'язки губернського предводителя дворянства і входив до складу губернського комітету по підготовці Селянської реформи. Генерал Іван Якович фон Шперберг був не тільки місцевим поміщиком, але й активним учасником наполеонівських війн.

Дослідження «картин світу» представників соціальних верхів краю відкриває перспективи до вивчення місцевої історії в контексті регіональних студій, інтелектуальної, соціальної історії, історії повсякдення.

Одним з сегментів картин світу є цілий комплекс уявлень, який пов'язаний зі співвідношенням приватного і публічного, особистого і

суспільного, який можна позначити як світ родинного життя. Коло подібних проблем достатньо широке і не є чітко визначеним. Звідси виникає потреба фокусування на вузлових категоріях, якими можуть слугувати уявлення, пов'язані з вибором шлюбного партнера, розподілом прав і обов'язків у родині, в тому числі щодо ведення господарства, взаємовідносини між подружжям, стосунки між батьками і дітьми.

Наведемо як наприклад, портрет прекрасної, з точки зору В.П. Нечаєва, одного з фігурантів листування, партії для його племінниці: “Он коллежской секретарь, кавалер Владимира, 22 лет, 108 душ за отцом его крестьян в Елисаветградском уезде и один сын у отца. Прекрасной малой” [6, с. 99].

В.О. Савицький, ще один кореспондент Нечавих, сповіщаючи про своє майбутнє одруження, не забуває згадати про матеріальний стан своєї обраниці: “...имею намерение жениться на Екатерине Никитишне Высоцкой, за ней можно иметь 370 десятин доброй земли и три семьи людей. Сестра ей свое чисто уступает, но я хочу, чтобы сделать до венца, оттого так и дело наше долго длится” [6, с. 185]. Але багатства не завжди було достатньо для дружини, – вона повинна була ще й відповідати певним канонам краси та навчитися певним вмінням, як ось, наприклад, танцювати: “Петрова жена очень молодлица хороша, кажется, во всех честях, недостатка нет. Краснолична, скромна, танцуит прекрасно, приданое достаточное” [6, с. 118].

Досить показовим тут є лист, в якому обговорюється питання повторного заміжжя, яке є можливим, але в певних вікових рамках – “...ибо в 33 года, при совершенно разстроенном здоровье, было бы безрассудно и помыслить о новом замужестве” [6, с. 163].

Виховання та здобуття освіти було необхідною складовою суспільного успіху як для жінок, так і для чоловіків. Правда, сфери розгортання цієї необхідності були різними – кожному своє. Цікаво, що для дівчат крім нормативних вже танців та французької мови додавалися ще деякі позиції – “и знает многие науки, приличные женщине, географию, историю и другие подобные очень хорошо ” [6, с. 66]. При цьому вміння бути доброю господинею, яке, напевно, в дівочому колі не завжди афішувалось, викликало захоплення в чоловіків: “...и все то время я провождал с ея дочерью, молодою девушкою, ходили по горницам, по саду, говорили обо всем. Она совсем не стыдится говорить о хозяйстве, а еще и сама спрашивает, как и каким хозяйством занимаются в наших местах ” [6, с. 66].

Окремий пласт листування становлять листи Ангеліни Нечаєвої (уродженої Міллер) до свого чоловіка, який через справи певний час змушений був проживати окремо.

До сфери впливу жінки належала не тільки сімейно-побутова сфера (родинні зв'язки, стан здоров'я, навчання сина, особливо часто мова йшла про здоров'я дітей), але й господарські справи. При цьому вона вважає себе досить компетентною в господарських справах, хоча й не вирішує важливих питань без вказівки чоловіка, але досить часто озвучує власну думку з тих чи інших питань та намагається давати поради чоловікові: “Послушай, хоть раз,

хорошого совета, от искреннего сердца тебя предлагающего, и я уверена, что в сем случае, не будешь раскаиваться, что исполнил наше с маменькой обоюдное желание” [6, с. 228].

Неприродною та ненормальною для Ангеліни Нечаєвої була ситуація вимушеного роздільного життя з чоловіком, який знаходився в Катеринославі в справах, вона ж в Одесі разом з сином, який навчався в гімназії. Ангеліні Нечаєвій залишалося лише скрушно зазначати: “Теперь, друг мой, мы живем а la mode: ты в Катеринославе, а я в Одессе” [6, с. 238].

Виховання сина було одним з найважливіших завдань родини. При цьому головну роль у вихованні сина відігравав батько Гліб Нечаєв, з яким Ангеліна Нечаєва радилась щодо того, які предмети обирати, яких вчителів запрошувати, чому приділяти увагу найбільше в навчанні.

Без ентузіазму Ангеліна Нечаєва сприймала й нові придбання чоловіка, вважаючи, що це може негативно вплинути на виховання, створюючи нові проблеми, яким їй потрібно давати раду: “С приобретением покупки возобновляются новые хлопоты и неприятности, которые, верно, разрушат предположенную цель плана воспитания нашего единственного сына, что, по моему мнению, ему гораздо полезнее и необходимее, нежели мнимое богатство” [6, с. 234]. Тобто, на її думку, добра освіта та гідне виховання для сина буде значити набагато більше, ніж та кількість землі, яку він матиме.

Щодо виховання сина, то Ангеліна Нечаєва докладала всіх зусиль, щоб досягти поставлених цілей щодо майбутнього сина, але “мои угрозы на него несколько не действуют, а потому, как прежде, так и теперь, прошу тебя, почаще в письмах побуждать его к успехам в занятиях” [6, с. 244].

Основна цінність епістолярного комплексу О.П. фон Шперберг в тому, що він надає інформацію щодо уявлень та ідеалів, які стосувалися безпосередніх стосунків подружжя.

Стиль листування досить своєрідний і навіть певною мірою літературно-художній. В зв'язку з цим зазначимо, що в цей час у Росії, як і в Європі утвердився новий літературний стиль – сентименталізм, що достатньо яскраво відобразилося і в епістолярному жанрі. Чуттєвість вважалась одним з важливих критеріїв оцінки особистості. Особливо необхідною подібна якість була для формування ідеалу Жінки. Певної специфіки набуває подібний стиль, якщо взяти до уваги екстремальність ситуації, адже це були листи до чоловіка, який перебуває в епіцентрі військових подій і бере в них активну участь.

Для чоловіка неодмінною ж складовою особистості була честь. В одному з листів О. фон Шперберг пише: ”Я знаю совершенно, что мой друг будет всегда уметь беречь и сохранить честь свою, но за пустой славой гоняться оставь, мой Друг, думай слабым, которые не знают ценить истинного блага и гоняются за мечтами. Твое же благороднейшее сердце умеет лучше любить и ценить свои обязанности истинные, а не вздорные” [10, с. 15].

Важливим аспектом було усвідомлення чоловіком своєї суспільної значущості й необхідності приносити користь, але не тільки собі чи своїм близьким, але й Вітчизні, тільки в такому випадку людина може відчувати себе повноцінною: “Друг мой милейший, Богом прошу тебя, подумай, что истинные

блага нас ожидают, только старайся сделаться полезным Отечеству и ближним. Помни, мой милейший Друг, что в Лине ты имеешь совершенного Друга, более чем ты себе можешь то вообразить” [10, с. 79]. Себе ж Олена Петрівна позиціонує довіреною супутницею, з якою можна розділити й сум, й щастя, яка буде допомагати чинити Добро. В той же час вона відчуває себе досить незалежною в тому, щоб давати поради чоловікові, хоча й розуміє, що це для нього не завжди прийнятно, та все ж вбачає в цьому свій обов'язок як дружини: “Я было думала тебе ничего сем деле не говорит, замечая что ты всегда с неприятностью принимаешь мое мнение, но истинно совесть меня уличала и заставила тебе сие, как истинной друг, сказать, ибо лесть тебе всякий скажет много, а правду только те, кто истинно тебе предан, без всяких подлых видов” [10, с. 80].

Щодо ставлення чоловіка до себе О.П. фон Шперберг пише: “Я знаю, что за отечество готов пожертвовать всем, но и жену обожающую, сам Господь велит любить и беречь для себя для жены, а жену как самого себя” [10, с. 21]. Кохання для неї просякнуто божественним сенсом, який допомагає їй переживати все нові та нові дні розлуки. Основою кохання для неї був внутрішній світ чоловіка, в якому велика роль надавалася шляхетним життєвим принципам та твердому їх виконанню: “Благороднейшие твои правила и прекрасная душа – вот чем я горжусь и вот что меня заставляет тебя обожать” [10, с. 29].

О. фон Шперберг в найкращих традиціях сентиментального жанру описує свої почуття під час розлуки з чоловіком, ще й у досить екстремальній ситуації його участі у воєнних діях. Для неї з боку Жінки ідеалом була позиція жертвенного кохання: “Любить тебя, быть с тобой и быть любимой тобою, есть для меня единственное благо... о мой ангельский Друг, ничего в свете не хочу и не желаю, как тебя одного. Ни славы, ни почестей, ни богатств” [10, с. 29, 26].

Кохання для неї – результат божого провидіння й передбачення, яке реалізувалося в їх шлюбі, тому розлука для неї є неправильною, неможливою: “Бывают минуты и иногда часы, и я довольно покойна, но иногда грусть и тоска ужаснее самой смерти меня морит так, что не знаю, куда бежать. Боюсь людей и боюсь быть одна. Всякой день сильнее чувствую твое отсутствие” [10, с. 15].

Розлука з чоловіком, категоричне несприйняття подібної ситуації – це одна з головних тем листування, при цьому наголошується на необхідності приїзду чоловіка й з цілком прагматичних причин для приведення до ладу господарських справ, з чим Олені Петрівні самотужки впоратись було вкрай важко.

Шлюб створений для того, щоб бути щасливими і головне в тому, щоб разом, тому в одному з листів О. П. фон Шперберг сумно зазначає: “Вообрази, что жизнь наша так недолга, и если бы лучшие лета свои уьем в грусти, в слезах, в разлуке, то после будем уже не в состоянии утешаться своею любовью. сам Господь на то благословил брак; что мы любили так сильно друг друга, что бы никогда не разлучались” [10, с. 27].

Інформація щодо виховання дітей в цьому епістолярному комплексі досить обмежена, але все ж таки є. Питання виховання обговорюються й є на часі для Олени Петрівни: “Петр Николаич взял Николинку домой на два дня, ибо завтра он, то есть Петр Николаич именинник. я очень не желала, чтобы он сие сделал, ибо сие избалованное дитя всякой раз как только побудет час с отцом своим, то делается гораздо упрямее и капризнее, а Родзянка находит очень выгодно давать мне своего сына для исправления, ибо я с сим дитятью мучусь, а удовольствия ни его нрав, ни здоровье дурное не приносят. И естьли сей мальчик и останется у нас, то я кроме самой грубой неблагодарности ни от отца, ни от сына ничего приятного не ожидаю. Желала бы я очень, мой Друг, взять на воспитание совершеннаго сиротку и его воспитать. За такое доброе дело и нас бы бог благословил добрыми детками. А ни Коля, ни отец его нам, кроме неприятностей, ничего не доставят, ибо все три брата не имеют понятия, что значит дружба и чувствительность. Groши их боги их душа” [10, с. 77].

Родинне життя катеринославського дворянства будувалося на системі певних образів, неписаних правил та норм. При цьому для чоловіка нормативним полем діяльності залишалась публічна сфера, жінці ж головна роль відводилася у функціонуванні приватного, більш близького, того, що не афішувалося для інших.

Важлива роль відводилася вихованню та освіті дітей, при цьому непересічна роль у формуванні особистості відводилася саме батькам – особливо важливим при вихованні хлопця була участь і авторитет батька, який повинен формувати в дитини систему принципів, домінуючим з яких повинна бути честь та відповідальність за свої вчинки. Що ж до дівчат, то сфера їх інтересів була дещо іншою, при цьому голова роль відводилася формуванню образу хорошої дружини, мами, доброї господині.

Подібна ілюстрація родинних відносин, зрозуміло, не може претендувати на вичерпність, але може стимулювати роздуми над питаннями щодо співвідношення індивідуального і колективного, особистого та суспільного в системі уявлень. В той же час робота у цьому напрямку направлена на визначення основних ключових сюжетів, розуміння яких становить одну з багатьох частинок мозаїки під назвою “картина світу” дворянства початку ХІХ століття.

Бібліографічні посилання:

1. Абросимова С.В. Епістолярні джерела в їх історичному побутуванні та дослідницькому ареалі / С.В. Абросимова // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Дніпропетровськ, 2009. – Вип. 3. – С. 57-115.
2. Абросимова С.В. Епістолярна спадщина Нечаєвих в історичному контексті / С.В. Абросимова // Епістолярна спадщина родини Нечаєвих (кінець ХVІІІ – перша половина ХХ століття). – Запоріжжя, 2003. – С. 8-20.
3. Абросимова С.В. «Как говорят...»: Из повседневной жизни екатеринославского дворянства ХІХ в. (по материалам эпистолярной коллекции музея) / С.В. Абросимова // Скарби музеїв: збірник статей. Матеріали обласної наукової конференції до Міжнародного дня музеїв 2003 р. – Дніпропетровськ, 2005. – 156 с.

4. Абросимова С.В. Приватне листування катеринославського дворянства ХІХ століття. (До питання джерелознавчого дослідження епістолярних пам'яток) / С.В. Абросимова // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. Південна Україна ХVІІІ – ХІХ століття. – Запоріжжя, 1999. – Вип. 4 (5). – С.115-124.
5. Буряк Л. Повсякденне життя козацької еліти Лівобережної України ХVІІІ ст. крізь призму матеріального світу / Л. Буряк // Соціум. Альманах соціальної історії. Випуск 2. – С. 197-206.
6. Епістолярна спадщина родини Нечаєвих (кінець ХVІІІ – перша половина ХХ століття) / Упорядники: С. Абросимова, І. Анцишкін, Н. Сурева та інші. Наук. ред. А. Бойко // Джерела з історії Південної України. Том 3. – Запоріжжя, 2003. – 488 с.
7. Лук'яненко О. Дослідження української сім'ї кінця ХІХ –ХХ ст. в історичній літературі /О.Лук'яненко // Український історичний збірник. – 2005. – Випуск 8. – С. 367-377.
8. Маслійчук В. Девіантна поведінка жінки на Слобожанщині в 80-х-90 рр. ХVІІІ ст. (за матеріалами повітових судів Харківського намісництва) / В.Маслійчук // Соціум. Альманах соціальної історії. Випуск 5. – С. 200-215.
9. Маслійчук В. Насильство в родині на Лівобережній та Слобідській Україні у другій половині ХVІІІ ст. / В.Маслійчук // Соціум. Альманах соціальної історії. Випуск 7. – С. 243-263.
10. “Пишу тебе, мой ангельской друг...” (Из эпистолярного наследия начала ХІХ в. / Составители: С.Абросимова, А. Бойко. – Запорожье, 1997. – 146 с.
11. Сурева Н. Листування родини Нечаєвих як джерело з історії дворянства кінця ХVІІІ – першої половини ХІХ століття / Н.Сурева // Епістолярна спадщина родини Нечаєвих (кінець ХVІІІ – перша половина ХХ століття) – Запоріжжя, 2003. – С. 21-28
12. Человек в кругу семьи: Очерки по истории частной жизни в Европе до начала нового времени / Под ред. Ю.Л. Бессмертного. – М., 1996. – 376 с.

Надійшла до редколегії 23.03.2010 р.